

Robert Mrózek

OBCE ELEMENTY JĘZYKOWE W POŁUDNIOWOŚLĄSKIEJ TOPONIMII I MIKROTOPONIMII

Specyfika obecności obcych elementów językowych w systemie nazewniczym południowego Śląska nakazuje rozpatrywać owe elementy na tle dwustronnych uzależnień od stosunków historyczno-osadniczych oraz historyczno-politycznych, determinujących sytuację językową tego pogranicznego obszaru. Nie zajmując tu miejsca szczegółową charakterystyką tych stosunków, przedstawioną w innych, opublikowanych już opracowaniach¹, trzeba wspomnieć, iż nie miały wpływu na charakter międzyjęzykowych stosunków polsko-niemieckich i polsko-czeskich w obrębie nazewnictwa wywarły – oprócz bezpośrednich kontaktów różnych etnicznie grup społecznych – obowiązujące w instytucjach i kancelariach śląskich obce języki urzędowe: czeski i niemiecki. Uwzględnienie tego faktu jest metodologiczną koniecznością w analizie i interpretacji źródłowych poświadczeń toponimicznych, mieszających żywe nazwy obiegowe z tworamii kancelaryjnymi.

Polsko-niemieckie stosunki nazewnicze przejawiają się w procesach substytucyjnych, obejmujących dwa typy zjawisk językowych: z jednej strony przyswajanie i polszczenie niemieckich elementów nazewniczych, które się tu pojawiły wraz z niemiecką kolonizacją (w okresie XIII–XIV w.) oraz tworzeniem w nowszych czasach (XVIII–XIX w.) m. in. w ośrodkach przemysłowych nowych osiedli, którym władze niemieckie starały się nadawać nazwy niemieckie, z drugiej zaś – niemczenie nazw rodzimych.

Przyswajanie niemieckich elementów nazewniczych na Śląsku (łącznie z Cieszyńskiem) odbywało się głównie poprzez transpozycję morfologiczną, której rezultatem są tzw. nazwy hybrydalne oraz przez adaptację fonetyczną nazw niemieckich².

¹ Por. np. R. Mrózek, *Sytuacja językowa dawnego Śląska Cieszyńskiego w świetle rękopiśmiennych źródeł archiwalnych*, „Socjolingwistyka” 1987, 7, s. 48–58.

² Por. H. Borek, *Polnisch-deutsche Mischnamen in Schlesien*, „Onomastica Slavogermanica” 1965, 1, s. 73–99; tenże, *Hybrydy nazewnicze i apelatywne (na przykładzie materiału śląskiego)*, [w:] *Formacje hybrydalne w językach słowiańskich*, Lublin 1986, s. 13–22; R. Mrózek, *Nazwy miejscowe dawnego Śląska Cieszyńskiego*, Katowice 1984, s. 263–274.

Ze względu na braki dokumentacyjne proces transpozycji morfologicznej nie przedstawia się jednoznacznie, ponieważ rodzą się tu trudności związane z próbą sformułowania jednoznacznej odpowiedzi na pytanie, czy niektóre twory o strukturze nazw patronimicznych, urobionych od podstaw osobowych pochodzenia niemieckiego w obiegu pozakancelaryjnym funkcjonowały jako derywaty od wcześniej przyswojonej (spolszczonej) obcej podstawy imiennej (np. *Kończica* \leq *Kunze* \leq *Konrad*), czy też pojawiły się – zgodnie z poświadczeniami źródłowymi – później lub równoległe z nazwami niemieckimi jako ich „odpowiedniki” (*Kunzendorf*–*Kończyce*, *Seyfridsdorf*–*Zebrzydowice*).

Wątpliwości nasuwa także pol. *Rudzica* jako rzekoma adaptacja nazwy niem. *Rudgersdorf*, ponieważ równoległy, substytucyjny zapis *Rauditz* oraz jego potwierdzenia w dokumentach w języku czeskim (np. *na Rudiczy*) pozwalają przypuszczać, iż jest to nazwa niezależna, choć oczywiście procesu adaptacji całkiem wykluczyć tu nie można.

W świetle skąpych najstarszych poświadczeń niezbyt jasno rysuje się też kancelaryjno-źródłowa historia nazwy *Komorowice*, odnoszącej się do dwóch osad (por. Komorowice Śląskie, Komorowice Czechowskie), z którymi historycy łączą pierwotne zapisy: *Bertoltowitz*, późniejsze niem. *Batzdorf* oraz *Muthindorf* = (?) *Mückendorf*. Nieliczne i niepewne zapisy rodzą wątpliwość, czy w drugim wypadku pol. nazwa jest semantyczno-strukturalną adaptacją nazwy niemieckiej. Trudno też odpowiedzieć na pytanie, jaki stopień zależności łączy te identyczne polskie nazwy związane z różnymi obiektami.

Uwzględniając propozycję, by do nazw rodzimych tworzonych w obrębie produktywnego typu toponimicznego od przyswojonych niemieckich imion lub nazw osobowych (założycieli osad) zaliczyć te, które od samego początku pojawiają się w zapisach źródłowych jako nazwy hybrydalne, i których niemieckie odpowiedniki są tylko późniejszymi substytucyjnymi kontynuantami, można by tu – pomijając poprzednie – wymienić następujące nazwy: *Bażanowice*, *Harbutowice* (\leq *Harburtowice* \geq *Harbultowice*), które w tej postaci są rezultatem dysymilacji, *Hermanice*, *Markłowice* i *Wilamowice*.

Przyswojone podstawy osobowe pochodzenia niemieckiego występują też w nazwach: *Bronów* (\leq *Brunów*), *Frelich(ów)* (w wyniku adaptacji fonetycznej nazwy niem. *Fröhlichhof*), *Puńców*, *Rychuldów* (\geq *Rychuld*), zaś nowsze nazwy przysiółków utworzone od nazwisk pochodzenia niemieckiego może reprezentować np. *Fragstein*.

Oprócz wspomnianych (prawdopodobnych i wątpliwych) przykładów transpozycji morfologicznej nazw niemieckich tworamii adaptacji strukturalnej są nazwy mniejszych jednostek osadniczych (XIX-wiecznego pochodzenia): *Aleksandrowice* (*Aleksanderfeld*, *Aleksanderdorf*), *Franciszkowice* (*Franzfeld*, *Franzdorf*), *Renardowice* (*Renardsdorf*).

W procesach adaptacyjnych, jak widać, najczęściej występował formant *-owice*, reprezentujący bardzo produktywny typ toponimiczny, oraz sporadycznie formant *-ów*.

Obok transponowania obcych struktur nazewniczych na określoną produktywną strukturę rodzimą kilka nazw niemieckich zostało przyswojonych przez adaptację fonetyczną całych formacji obcych. W obrębie starszej warstwy toponimicznej nazwy te reprezentują: *Hażlach* (\leq *Haslach*, w którym spółgłoskowa zmiana *-sl-* \geq *-šl-* jest gwarową zmianą śląsko-niemiecką, natomiast upodobnienie *-šl-* \geq *-žl-* polskim procesem substytucyjnym) i *Landeck* (nazwa przyswojona bez zmian: *Landeck*).

Godne uwagi wydaje się stosunkowo wczesne potwierdzenie nazewniczych procesów adaptacyjnych; nazwy niemieckie, których pierwsze zapisy występują w źródłach z XIV w., w postaci przyswojonych już struktur poświadczone są w XV–XVI w.

Z nowszych nazw pochodzących od przyswojonych (ogólnie lub regionalnie) wyrazów pospolitych pochodzenia niemieckiego można tu przypomnieć mikrotoponimy typu *Blejh*, *Majerz*, *Milerze*, *Rajczula* (z XVIII-wieczną dokumentacją).

Podsumowując uwagi o procesach adaptacji niemieckich elementów nazewniczych od strony historyczno-osadniczej, można stwierdzić, iż procesy te są niewątpliwie odbiciem procesów etnicznych, towarzyszących mieszanii się niemieckich elementów napływowych z osiadłą ludnością rodzimą. Wskazane tu fakty adaptacyjne tłumaczą się zdecydowaną przewagą żywiołu polskiego na obszarze południowego Śląska; żywioł ten zdolny był nie tylko fonetycznie adaptować obce nazwy, ale także strukturalnie asymilować niemieckie wpływy, potwierdzając ciągłą produktywność elementów nazwotwórczych rodzimego systemu toponimicznego.

Obok pojedynczych pierwotnych nazw niemieckich, które rychło uległy polskim adaptacjom, dokumentacja archiwalna egzemplifikuje pojawienie się późniejszych nazw niemieckich obok wcześniejszych nazw rodzimych, należących do starszej warstwy toponimicznej, np.: *Dębowiec* : *Baumgarten*, *Jasienica* : *Heinzendorf*, *Jaworze* : *Ernsdorf*, *Międzyrzecze* : *Konradswald*, *Kurzwald*. Te fakty nazewnicze mogą być związane z napływem nowych kolonistów niemieckich do istniejących już osad, których pierwotne nazwy – ze względu na przewagę rodzimego elementu etnicznego – nie zostały jednak wyparte przez twory obce.

W odniesieniu do pozostałych nazw poświadczonych w dokumentach pochodzących z niemieckiej kancelarii i niemieckich urzędów trzeba stwierdzić, iż są to tylko fonetyczno-morfologiczne i leksykalno-semantyczne adaptacje odpowiednich nazw rodzimych (polskich). Adaptacje te i zabiegi substytucyjne nie wywarły jednak większego wpływu na charakter ogółu funkcjonujących w obiegu pozakancelaryjnym jednostek toponimicznych tego obszaru; można tu jedynie wskazać toponim *Bładnice* (niem. *Bladnitz*, pierwotnie *Blatnice*) z owych śladów adaptacyjnych, utrwalonych w żywych formach nazewniczych.

Fonetyczna struktura nazwy *Bładnice* sygnalizuje jednocześnie drugi typ międzyjęzykowych stosunków w obrębie toponimii tego pogranicznego obszaru: stosunków polsko-czesko-słowackich³. Pomijając niekonsekwentną i nietrwałą bohemizację nazewnictwa w okresie dominacji i wpływów czeskiego języka urzędowego, trzeba stwierdzić, iż w toponimicznej, szczególnie zaś mikrotoponimicznej warstwie strefy beskidzkiej południowośląskiego obszaru występują jako wynik wyraźnie zlokalizowanych kontaktów językowych o różnym charakterze⁴ elementy słowackie, przy czym ich pojawienie się na tym terenie trzeba ujmować wyłączenie jako proces rozprzestrzeniania się elementów leksykalnych oraz onomastycznych (a nie systemowych), które mogą współistnieć obok elementów polskich⁵. Ilustrują to współwystępowanie nie tylko źródłowe poświadczenia niektórych nazw terenowych typu *Roztoka*//*Raztoka*, *Raztoczny*//*Roztoczny*, ale także dzisiejsze wahania nazwy „przysiółkowej” *Roztoki* i placeonimu *Raztoki* na terenie mikrowspólnoty wiślańskiej.

Wpływ słowacki odnieść można także do wspomnianej już nowszej nazwy wsi *Bładnice* (XVIII w.), pozostającej w genetycznym związku z nazwą wodną (por. *Bładnica* ≤ *Blatnica*, XVII w.). Wpływ ten uwidacznia się także w utrwaleniu się fonetycznej postaci nazwy górskiej *Blatnia* (por. też nazwę *Blotny Gronik*), przeniesionej też na przysiółek. Słowacyzmy tego typu poświadczają jeszcze mikrotoponimy: *Żlabina* (notowana obok n. *Żlobina*, *Żlobiny*) i *Mrażnica*, *Mrażnice*. Pozostałe typy słowacyzmów reprezentują nazwy: *Przelacz* (por. *przełęcz*), *Kotelniczka*, *Kotelniczyska*, a także: *Herbik*//*Hyrbik* czy *Herblik* oraz *Kohutowie*//*Kohuty*; należą też tu oronimy z członem *vyrx* typu *Wyrch Czadeczka*, *Wyrch Gościejów* czy *Wyrch Gron*, a także formacje: *Wyrchowiany* i *Wyrchowina*; uzupełnia je *Wyrszczek*. Wymienione nazwy funkcjonują oficjalnie w tej postaci fonetycznej⁶.

Można jeszcze przypomnieć, że polski południowy *smrek*, utrwalony w nazwach terenowych *Smreczyna*, jest zapożyczeniem postaci słowackiej, rodzima postać brzmiałaby bowiem *śmierk*⁷. Do tego zasobu można też dodać oronim *Kotarz* o zróżnicowanym geograficznie znaczeniu apelatywnej podstawy⁸. W tym kontekście trzeba nadmienić, że kilka z wymienionych

³ Por. np. R. Mrózek, *Odzwierciedlenie polsko-czesko-słowackich stosunków nazewniczych w toponimii dawnego Śląska Cieszyńskiego*, [w:] *Z polsko-czechosłowackiego sąsiedztwa. Studia i szkice*, Katowice 1985, s. 128–155; tenże, *Nazwy miejscowe...*, s. 293–316.

⁴ Por. F. Popiołek, *Historia osadnictwa w Beskidzie Śląskim*, Katowice 1939.

⁵ Por. też M. Karaś, *Ze studiów nad toponomastyką Żywiecczyzny*, cz. 5, *Elementy słowackie w nazwach geograficznych*, „Onomastica” 1964, 9, s. 74.

⁶ Por. *Spis miejscowości PRL*, Warszawa 1968.

⁷ Por. K. Nitsch, *Jodla, świerk, smrek* (z mapą), [w:] *Wybór pism polonistycznych*, Warszawa 1955, s. 118.

⁸ Zob. A. Zaręba, *Z zagadnień karpackiego słownictwa i semantyki na pograniczu językowym polsko-słowackim*, „Zeszyty Naukowe UJ”, *Prace Językoznawcze* 1974, z. 42, s. 109–110.

mikrotoponimów znajduje bezpośrednią motywację w odpowiednich apelatywach gwarowych.

Chociaż nazw tych nie można traktować w interpretacji elementów słowackich (zjawisk fonetycznych słowackiego pochodzenia) jednakowo i rozpatrywać na jednej płaszczyźnie (np. odmiennego potraktowania interpretacyjnego wymagają odosobowe nazwy typu *Kohutowie//Kohuty*), to do wszystkich odnosi się stwierdzenie, iż nie należą – jako nazwy osad, przysiółków itd. – do bezpośredniej warstwy zapożyczeń bądź przejęć z języka słowackiego, gdyż tę w istocie stanowią bądź to obecne w gwarowej warstwie leksykalnej określone wpływy słowackie, bądź to tkwiące w nazwach beskidzkich obiektów fizjograficznych fonetyczne elementy słowackie i z toponimicznego punktu widzenia, tzn. od strony systemu toponimicznego nie mogą być interpretowane jako nazwy obce (słowackie).

Nazwy te cechuje wyraźna, beskidzka lokalizacja, którą w szczegółach określają górskie i podgórskie wspólnoty językowe Jaworza, oraz Brennej, Istebnej, Jaworzynki, Koniakowa, Ustronia i Wisły. W rozprzestrzenieniu się słowacyzmów na tym obszarze główną rolę, obok rozmaitych ruchów ludnościowych, odegrało pośrednictwo tzw. kolonizacji wołoskiej, która w ciągu XV–XVI w. dotarła ze wschodu i od południa na Śląsk, wyraźnie zaznaczając – szczególnie falą słowacko-wołoską – swój ślad w beskidzkim osadnictwie południowego Śląska.

Wiadomo, że tzw. Wołosi nie stanowili jednolitego żywiołu etnicznego, którego skład narodowościowy, zróżnicowany i uzależniony ilościowo od obszaru kolonizacyjnego, tworzyli m. in. Słowacy, Węgrzy, Rumuni, Ukraińcy. Jako nosiciel rozmaitych zjawisk językowych i słownictwa, głównie wchodzącego w zakres terminologii pasterskiej i górskiej nomenklatury geograficznej, żywioł ten pozostawił dalsze ślady językowe, znajdujące odzwierciedlenie w apelatywnych podstawach takich nazw górskiego obszaru, jak: *Grapa*, *Groń*, *Koszarki*, *Kosarzyska*, *Młaka*, *Przysłup* (*Przysłop*) i *Sigła*, dokumentowanych w pierwotnej funkcji nazw terenowych. Także te toponimy – z uwagi na przeniknięcie owych obcych apelatywów do gwarowego słownictwa – nie wchodzi to typu nazw obcych.

Podobnie dawne mikrotoponimy typu *Międzyceście*, *Rozceście* czy *Siedlaki* i *Siedlacze Pola*, poświadczają obecność w gwarach południowośląskich apelatywów czeskiego pochodzenia.

Tak więc sygnalizowane tu skrótowo fakty i procesy nazewnicze skłaniają do wniosku, że analiza i ocena obcych elementów w systemie toponimicznym pogranicznego obszaru, nacechowanego w dodatku złożonością stosunków historyczno-politycznych, musi się odwoływać do interpretacyjnego tła zjawisk historycznojęzykowych oraz ich regionalno-dialektalnych różnicowań i właściwości.

Robert Mrózek

FREMDE SPRACHELEMENTE
IN SÜDSCHLESISCHER TOPONYMIE UND MIKROTOPONYMIE

Das Referat will kurz sprachliche Prozesse im Bereich polnischdeutscher Wechselbeziehungen bezüglich der Namengebung, hauptsächlich aber Effekte der morphologischen Transposition (mit Formanten *-owice* und *-ów*) und deren phonetische Adaptation im Falle älterer und jüngerer deutscher Namen aufzeigen, aber auch slowakische Elemente sowie Relikte der sog. walachischen Kolonisation in der Mikrotoponymie im Beskidengebiet von Südschlesien aufspüren.